

DÖVLƏT İDARƏÇİLİYİNDƏ RƏHBƏRİN FƏRDİ PSIXOLOJİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Sevinc HƏSƏNOVA,

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında

Dövlət İdarəçilik Akademiyasının dissertantı

AÇAR SÖZLƏR: *dövlət idarəçiliyi, rəhbər işçi, stress, fərdi-psixoloji xüsusiyyətlər.*

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: *государственное управление, руководитель, стресс, индивидуальные психологические характеристики.*

KEY WORDS: *public administration, chief of staff, stress, individual psychological characteristics.*

Müasir cəmiyyətdə dövlət hakimiyyəti orqanı milyonlarla insanın həyat fəaliyyətinin təşkilədiçi və idarəedici mərkəzidir. Dövlət idarəçiliyi əsaslarının öyrənilməsi və onun idarə olunan əhali kütləsinin fəaliyyətinə tətbiqi dövlət işi ilə məşğul olanların müvəffəqiyyətli fəaliyyətinin əvəzolunmaz şərtidir.

Dövlət idarəçiliyi dedikdə dövlətin öz hakimiyyət qüvvəsinə əsaslanaraq insanların ictimai həyat fəaliyyətini qaydaya salmaq, qoruyub saxlamaq və ya yenidən qurmaq məqsədilə praktiki, təşkilədiçi və tənzimləyici qarşılıqlı təsiri nəzərdə tutulur.

İdarəçiliyin ən çətin və mürəkkəb sahəsi cəmiyyətdə idarəetmə prosesidir. Bu proses idarəetmə olaraq müəyyən qruplarda, kollektivlərdə, siniflərdə birləşən və müxtəlif mənafeləri olan insanların fəaliyyətinə qarşılıqlı təsir göstərmək formasıdır. İdarəetmə insanların özləri tərəfindən onların yaşamaq tələbatı kimi yaranmış və mədəni cəmiyyətin bütün inkişaf mərhələlərində mövcud olmuşdur. İdarəetmə insanların həyat fəaliyyətini məqsədyönlü tənzimləmək, onların mənafeələrini və tələbatlarını ödəyəcək üsul və vasitələrin məcmusudur.

Keçmiş sovetlər məkanında cəmiyyət müəyyən siyasi-ideoloji prinsiplər əsasında qurulmuşdu. Zümrə və təbəqələrin, ümumən, kütlənin sosial-siyasi fəallığı mərkəzdən təşkil olunur və istiqamətləndirilirdi. Cəmiyyət “vahid məqsədə” xidmət edirdi. Müəyyən olunmuş prinsiplərə əsaslanan “vahid partiya” yaradılmışdı, hər şey yalnız onun göstərişi ilə həll olunurdu. Həmin dövrdə ayrı-ayrı adamların siyasətə qoşulması yalnız o partiya daxil olmaqla və onun üzvü kimi məhz “rəhbər göstərişlərini” yerinə yetirməklə, çalışdığı sahədə fəallıq göstərməklə mümkün idi. Belə bir sosial şəraitdə heç kəs “partyanın iradəsi”nin əleyhinə gedə bilməzdi. Burada partiya xətti totalitar rejimin mövcudluğu ilə təmin olunurdu. Elə buna görə də “vahid partiya”ya qəbul xüsusi tələblər əsasında həyata keçirilirdi.

Yalnız “kütlənin xeyrinə müəyyən sosial proseslərə təsir edə bilmək imkanı əldə etmək”

motivi bəzi rəhbərlərin siyasi fəaliyyətində mühüm yer tuturdu. Məhz belə siyasi xadimlərin sayəsində bu gün müstəqil respublikamızda yaşayırıq.

Sovet İttifaqının dağılması ilə insanların siyasətə qoşulması motivləri və imkanları tamamilə dəyişildi. Burada müstəqilliyə can atan geniş kütlənin “siyasiləşməsi”, ilk növbədə, vətənin, xalqın taleyi ilə bağlı problemlərin ortalığa çıxması və totalitar rejimdən yaxa qurtarmaq imkanlarının yaranması ilə əlaqədar olmuşdur. Əksər respublikalarda xalq hərəkatlarının baş qaldırması siyasi hakimiyyəti ələ almaq, totalitar rejimin tələblərindən uzaqlaşmağa can atmaq kimi hərəkatlarla müşahidə olunmuşdur. Lakin nəticələr bir-birindən ciddi surətdə fərqli oldu və bu, həmin respublikalarda hakimiyyətə gələn/seçilən rəhbər və liderlərin siyasi-psixoloji keyfiyyətlərindən qaynaqlanırdı. Ümummilli Lider Heydər Əliyevin sözləri ilə desək: “İnsan çox şeyə qadirdir. İnsan nikbin olmalıdır. İnsan nə qədər çətinliklərlə rastlaşsa da, öz istedadını, öz biliyini, öz bacarığını cəmiyyətə təqdim etməlidir, cəmiyyətə, ölkəsinə həsr etməlidir” [1.s. 15].

Ulu Öndər Heydər Əliyevin həyat və fəaliyyəti o qədər geniş mövzudur ki, onun həyat yolunu, gördüyü bütün işləri əhatə edə bilmək üçün bir ömür kifayət etməz. İndiyəqədərki tarixi şəxsiyyətləri təhlil etsək, onlardan hər birinin bir siyasi sistemin və mövcud konkret tarixi dövrün qəhrəmanı, lideri olduğunun şahidi olarıq. Yalnız mənsub olduqları siyasi sistemin və şəraitin qəhrəmanı olan bu liderlərin bəziləri inqilabçı, bəziləri islahatçı-reformator, bəziləri konservator, bəziləri də diktator kimi tarixdə qaldılar. Amma Heydər Əliyevdə bu liderlərdən heç birinə məxsus olmayan xüsusiyyətlər var idi. Onun özünəməxsusluğu, bənzərsizliyi ondan ibarətdir ki, o, həm Sovet dövrünün, həm də müasir dövrümüzün lideri və qəhrəmanıdır.

Heydər Əliyev haqqında danışarkən öncə onun belə bir fikrini xatırlatmaq istəyirəm: “Yaxşı hökumət o deyil ki, xalqını xoşbəxt görmək istəyir, yaxşı hökumət o hökumətdir ki, bunun hansı vasitələrlə edilməli olduğunu bilir”. Bu fikri analogi olaraq Azərbaycanın XXI əsr dövlət xadimlərinə və rəhbərlərinə şamil etmək olar. Heydər Əliyev müasir Azərbaycan dövlətçiliyinin banisi olmaqla, həm Azərbaycan xalq hərəkatının, həm də Azərbaycan milli azadlıq hərəkatının həqiqi lideridir. O, XX əsrin 70-80-ci illərində Azərbaycanı qurub yaratmaqla Qurucu Lider, müstəqillik dövründə isə Azərbaycanı parçalanmaqdan və məhv olmaqdan xilas edən Xilaskar Lider kimi tarixə düşmüşdür [2.s. 286-300].

Heydər Əliyev dərin zəkası, fəvqəladə təşkilatçılıq qabiliyyəti, zəngin dövlətçilik təcrübəsi ilə yanaşı, fərdi psixoloji xüsusiyyətləri ilə bütün dünyanı heyran etmişdir.

Böyük alman filosofu Fridrix Nitse deyirdi: “Şəxsiyyətlər tarixi yox, şəxsiyyətlər tarixi yaradır”.

Rəhbər işçilərin fərdi-psixoloji xüsusiyyətlərinin, peşə fəaliyyətinin öyrənilməsi və bu fəaliyyətdə gözlənilməz çətinliklərin törətdiyi fəsadların aradan qaldırılması həm dövlət idarəetməsinin yaxşılaşdırılmasına, həm də rəhbər işçilərin öz davranışını refleksiya etməsinə və nəhayət, onların psixi sağlamlığının daim nəzarətdə saxlanmasına şərait yaradır.

Problemə həsr olunmuş tədqiqatların təhlili göstərir ki, rəhbər işçilərin fərdi psixoloji xüsusiyyətləri, onların stressə dayanıqlığı məsələləri kifayət qədər araşdırılmamışdır və bu sahədə ciddi praktik tövsiyələr verə biləcək tədqiqatlar barmaqla sayılacaq qədər azdır. Halbuki rəhbər işçilərin fərdi psixoloji xüsusiyyətləri dövlət idarəçiliyində ciddi ekstremal şəraitlərdə çətin və düzgün qərarların qəbulu zamanı əsas rol oynayır.

İdraki və intellektual keyfiyyətlər ilə yanaşı, fərdi psixoloji xüsusiyyətlər də rəhbərin fəaliyyətində böyük rol oynayır. Bu xüsusiyyətlərə temperament, xarakter, şəxsiyyətin istiqamətliliyi, emosional-iradi keyfiyyətlər, əxlaqi-psixoloji xüsusiyyətlər, qabiliyyətlər və s. aid edilir.

Aparılmış tədqiqatlar göstərir ki, şəxsiyyət – fərdi xüsusiyyətlərin və keyfiyyətlərin, o cümlədən xarakterin, temperamentin və qabiliyyətlərin məcmusudur. Bu xüsusiyyətlər, hər şeydən öncə, rəhbərin davranışında və peşə fəaliyyətində özünü göstərir. Bununla yanaşı, peşə seçimi də insanın temperamentindən və xarakterindən asılı olur. Qeyd etmək lazımdır ki, bəzi psixoloji keyfiyyətlər (temperament, koqnitiv stil, emosional sabitlik və s.) yüksək və aşağı peşəyə yararlılıq səviyyəsinin təzahür etməsinə zəmin yaradır, digərləri isə (diqqətin mərkəzləşməsi, məsuliyyət) aktivləşdirici, stimullaşdırıcı rolunda çıxış edir. Onlar fəaliyyətin müəyyən stil və təşkilini formalaşdırır, üçüncü xassələr isə (informasiyanın qavranılması, qərar qəbulunda çeviklik) fəaliyyəti bilavasitə idarə edir, onun xarakterini və normativ təzahürlərini müəyyən edir [3, s. 540].

Rəhbər işçilərdə fərdi peşəkar konsepsiya peşəkar problemlərə fərdi psixoloji və ya subyektiv yanaşma tərzini formalaşdırır və bu da qarşılıqlı təsir prosesində ortaya çıxan problemlərin məzmununu, mahiyyətini, aradan qaldırılmasının yol və vasitələrini ayırd etməyə imkan verir.

İnsanları bir-birindən fərqləndirən fərdi psixoloji xüsusiyyətlərdən biri də xarakterdir. İnsanlar həmişə bir-birinin xarakterinə böyük diqqət yetirir, davranış və rəftarlarında bunu nəzərə alırlar. Xarakterin ən mühüm cəhəti ondan ibarətdir ki, o, şəxsiyyətin hər cür xüsusiyyətlərini deyil, mühüm və davamlı fərdi xüsusiyyətlərini əks etdirir.

Xarakter şəxsiyyətin digər fərdi psixoloji xüsusiyyətlərindən, məsələn, qabiliyyət və temperamentdən fərqlənir. Qabiliyyətlər insanın yaradıcılıq imkanlarını nəzərdə tutursa, xarakter insanın davranış və rəftarında özünü göstərən xüsusiyyətlərin cəmidir. Temperament bioloji, xarakter isə sosial amillərlə şərtlənir. Temperamentin əsasında sinir sisteminin tipləri dayanır, xarakter isə həyatda qazanılmış davranış formasıdır. Xarakter fəaliyyət və ünsiyyət prosesində əmələ gəlir. Bütün bunlarla yanaşı, insanın xarakteri onun dünyagörüşü və əqidəsi ilə sıx bağlıdır.

Dövlət idarəçiliyində rəhbər hakimiyyətin inkişaf dinamikasını, onun aqibətini qabaqcadan görməli, onu proqnozlaşdırmağı bacarmalıdır. Belə bir fikirlə razılaşmaq olar ki, siyasətçi proqnoz vermirsə, müəyyən hadisələrin inkişafına münasibət bildirmirsə, o, siyasətlə

məşğul olmamalıdır. Bu mənada peşəkar siyasətçi xüsusi intellektual qabiliyyətə, analitik təfəkkürə, düşüncə çevikliyinə və təfəkkür müstəqilliyinə, iradəli xarakterə və dərin tənqidi ağıla malik olmalıdır. Düzgün və çevik siyasət, ilk növbədə, düşüncə çevikliyi, hadisələrin səbəb və nəticələrini, onları törədən prosesləri dərinləndirən təhlil etmək, vaxtında və düzgün nəticə çıxarmaqla yanaşı, inkişaf meyillərini düzgün müəyyənləşdirməyə qabil olmaqdır.

Bu mənada siyasət dərin elmi təfəkkür, yüksək intellekt tələb edir, o siyasi fırıldaq və ya fırıldaqçılıq deyil. Bununla bağlı Hersoq De Roqan deyir: “Siyasi idarəetmə məharətindən çətin heç bir şey yoxdur, hətta bu sahədə təcrübəliyə də ölüm ayağında etiraf etmişlər ki, idarəetmə sənəti sahəsində naşı olmuşlar”. Bunun səbəbi odur ki, dövlətin idarə olunmasının bütün dövrlər üçün yarayan möhkəm və qəti qaydalarını tapmaq mümkün deyildir [4.s. 530].

Bu mənada siyasi fəaliyyət həm sosial qiyməti, həm də ciddi nəticəsi olan fəaliyyət növüdür və insandan gərgin fiziki, psixoloji enerji tələb edir. Bəzən bu və ya digər şəxslərdə siyasətə sərf olunan iş qüvvəsi mümkünlük həddini keçir və nəticədə siyasətçidə stress, çətinlik, depressiya vəziyyətləri yaranır. Belə siyasi fəaliyyətin məhsulu və dəyəri ya müəyyən siyasətçilərin məşhurlaşması, onların geniş kütlələrin rəğbətini və məhəbbətini, yaxud da qəzəb və nifrətini qazanması ilə nəticələnir.

Bu cəhətdən siyasi fəaliyyət digər fəaliyyət sahələri kimi, xüsusi psixoloji struktur və təsir vasitələrinə malik olur. Burada intellektual ekspansiya, hüquqi tənzimləmə, iqtisadi məcburiyyət və fiziki təzyiq daha qabarıq surətdə nəzərə çarpır. Eyni zamanda, siyasətə qatılan şəxslərin siyasi tərbiyəsinin psixoloji cəhətləri də çox vacibdir. Burada rəhbərdə özünənəzarət, özünü-tənzim, özünüidarəetmə, özünü-tərbiyə gərək ön plana keçsin [3, s. 548-554].

Rəhbər işçidə mənəvi keyfiyyətlərdə əxlaqi cəhətlərin üstünlüyü vacibdir. Bu mənada həqiqi rəhbərin əməyinin predmeti xalqın psixoloji, iqtisadi, sosial, demokratik və s. vəziyyətidir. Yəni əhəlinin psixoloji-siyasi vəziyyəti siyasətə qoşulan şəxslərin və ya peşəkar siyasətçilərin, rəhbərin daima diqqət mərkəzində olmalıdır. Əgər rəhbərin şəxsi mənafeyi onun siyasi fəaliyyətində dominantlıq edərsə, belə şəxsləri siyasətçi deyil, siyasi fırıldaqçı adlandırmaq psixoloji cəhətdən daha adekvat olar, çünki belələri siyasi fəaliyyəti, əslində, təhrif edir, ondan öz eqoist məqsədləri naminə istifadə etmək üçün bir vasitə kimi bəhrələnilir.

Rəhbər siyasətin psixoloji vasitələrinə bələd olmalı, ondan vaxtında və yerində düzgün istifadə etməyi bacarmalıdır. Rəhbər, ilk növbədə, kütlənin şüuruna yol tapmalı, kütlənin ziyanına olan qanunların dəyişdirilməsinə vadar etməli, iqtisadi güzəştlərə nail olmalı, müqavimət və təzyiqə eyni yolla cavab verməyə hazır olmalıdır. Burada rəhbərin inkişaf etmiş özünənəzarət, özünüidarəetmə qabiliyyəti, özünü-tənzimi mühüm rol oynayır. Emosionallıq, çılğınlıq, düşünülməmiş qərar qəbulu işə çox böyük ziyan vura bilər. Bu mənada siyasi fəaliyyət çox mürəkkəb fəaliyyət sahəsi olub, yüksək peşəkar hazırlıqla yanaşı, dərin psixoloji səriştə tələb edir. Odur ki, siyasi fəaliyyətlə məşğul olan şəxslər, ilk növbədə, insan psixologiyasına, xüsusən də sosial, siyasi və etnik psixologiya məsələlərinə dərinləndirən bələd olmalıdırlar.

ƏDƏBİYYAT

1. Kırlov A.A. Psixologiya. Moskva: 1998, 530 s.
2. Məmmədov C. Diplomatik psixologiya. Bakı: 2015, 455 s.
3. Bayramov Ə.S., Əlizadə Ə.Ə. Psixologiya. Bakı: 2003, 540s.
4. Bayramov Ə.S., Əliyev B. H. Hüquq psixologiyası. Bakı: 2012, 765 s.

Севиндж Гасанова

ИНДИВИДУАЛЬНЫЕ ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ РУКОВОДИТЕЛЯ В ГОСУДАРСТВЕННОМ УПРАВЛЕНИИ

РЕЗЮМЕ

В статье исследуется сложность управленческой деятельности и важность психологической готовности руководителя к различным изменениям. Во время активной экономики многие люди проводят треть своей жизни в рабочих условиях. Стресс, накопленный в течение дня, оказывает негативное влияние на здоровье человека, его личность и отношения с окружающими. Любая профессиональная деятельность несет в себе фактор стресса.

Sevinj Hasanova

INDIVIDUAL PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF LEADER IN PUBLIC ADMINISTRATION

SUMMARY

The article explores the complexity of management activities and the importance of the leader's psychological readiness for various changes. During an active economy many people spend a third of their lives in working conditions. Stress accumulated during the day has a negative impact on human health, his personality and relationships with others. Any professional activity carries a stress factor.